

Een nieuwe verschijning aan het woordenboekenfirmament

Rec. van Diederik van der Wal, *Achter de letter. Encyclopedisch eenletterwoordenboek*. Uitgeverij Alfabet, 2008. 261 p. € 19,95.

Jan Posthumus

Hoe komt iemand op het idee een eenletterwoordenboek samen te stellen, een werk dat ons laat zien met welke betekenis de enkele letters van het alfabet als zelfstandige woorden in het Nederlands worden gebruikt? Is dat niet een wat saaie bedoening en is men met zo'n beperkt woordbestand niet snel uitgepraat?

De inhoud van het hier te bespreken boekwerk bewijst de onjuistheid van deze gratuite veronderstelling. Diederik van der Wal, werkzaam als bibliothecaris op het Meertens Instituut, heeft met dit uitgangspunt een bijzonder onderhoudend boek tot stand gebracht. In de 'Inleiding' (p. i) breekt hij alvast een lans voor zijn lievelingsobject:

Letters hebben de neiging samen te klitten. Zo'n groepje letters vormt dan samen een woord. Maar met enige regelmaat zal een lezer in een tekst een *alleenstaande* letter aantreffen die links en rechts wordt *geflankeerd door een spatie*. Dat is een *eenletterwoord*, een onopvallende maar intrigerende woordsoort [...]

Maar wie zich verdiept in zo'n eenletterwoord ontdekt al snel dat het een volwaardig woord is. Met een vaak fascinerende geschiedenis, een typisch gebruik en een eigen identiteit. In dit boek vindt u een verzameling van de verhalen achter de eenletterwoorden.

Deze verhalen vormen een essentieel onderdeel van dit woordenboek, dat dan ook – zie de titel – terecht het predicaat 'encyclopedisch' draagt.

Over wat er in dit woordenboek zou worden opgenomen is zorgvuldig nagedacht. Het staat aangegeven in de rubrieken 'Wat vindt u niet in dit woordenboek?' (p. ii-iii) en 'Wat vindt u wel in dit woordenboek' (p. iii-vi). Niet onder andere logo's of namen van instellingen en bedrijven (zoals de overal in het landschap zichtbare *M* van McDonald's), afkortingen van scheikundige elementen, en letters die met een koppelteken aan een woord vastzitten (zoals *e-mail*, *o-benen* en *T-shirt*).

Van de ruim 300 woorden die wel zijn opgenomen zijn ongeveer de helft afkortingen, zoals *o* voor bijvoorbeeld *oost*, *onvoldoende*, *overwegende*, *Overijssel*, *onzijdig*, *opium* en *Oss* (dit laatste als de enige eenletterige stationsafkorting). Daarnaast worden er nog zes andere categorieën genoemd. Allereerst de 'rangletters', die te beginnen met *a*, *A* een beperkt stukje van het alfabet benutten; voorbeelden zijn de behamaten, de oude provincieletters op autonummerborden en de benamingen van de muzieknoten. Dan volgen de enkele letters in spreekwoorden en zegswijzen, zoals 'de *p* inhebben'. Een vruchtbaar terrein is vervolgens dat van de namen, waaronder een verbluffend aantal in het Nederlands verschenen tijdschriften met een letter als titel, zoals *M*, *O* en *R*, en de eenletterschuilnamen waarmee bepaalde auteurs hun artikelen signeerden. Ook aanwezig is de categorie van de tekens, waaronder het apestaartje en het dollarteken. De reeks wordt afgesloten met verkorte vormen van een langere woordvorm, zoals '*m*' voor *hem*, '*t*' voor *het*, en een categorie 'Diversen'. Binnen deze categorieën, zo wordt gezegd, was een belangrijk selectiecriteria, of er over een woord een interessant verhaal te vertellen was.

Met bovenstaande opnamecriteria verschilt het boek sterk van het gangbare afkortingenwoordenboek, dat geen achtergrondverhalen vertelt, maar alleen de volledige

woordvorm uitschrijft, en in bepaalde gevallen ook zakelijke informatie toevoegt. Een uitstekende vertegenwoordiger van dit laatste genre was het in 2003 verschenen *Van Dale Afkortingen*, van de hand van Theo de Boer en Marc de Smit.¹

Hoezeer het *Eenletterwoordenboek* qua aard en opzet verschilt van het gangbare afkortingenwoordenboek zien we als we de letter C van dit woordenboek leggen naast het overeenkomstige gedeelte van *Van Dale Afkortingen*. Allereerst is er een opvallend numeriek verschil in vermelde betekenissen. Voor de enkele letter C geeft het Van Dale-boek er niet minder dan 38, waartegenover het *Eenletterwoordenboek* slechts 15 presenteert, waaronder zeven die in het andere boek niet voorkomen.

Als we die laatste de revue laten passeren krijgen we meteen een goede indruk van het soort informatie dat in dit nieuwe werk wordt aangeboden. Het gaat om te beginnen – hier spreekt de bibliothecaris – om de letter C gebruikt als leeftijdsaanduiding op jeugdboeken in openbare bibliotheken (= dertien jaar en ouder). Belangrijker is de C. als pseudoniem waaronder Lodewijk van Deijssel een feuilleton publiceerde; deze eenletterpseudoniemen blijven ook verderop een belangrijk bestanddeel van het boek. Een voor de hand liggende ingang is de c als aanduiding van de muzieknoot.² Dan is er C als de naam van een tijdschrift over communicatie, waarover we van alles te weten komen; ook dit is een vruchtbare categorie, met bij de letter O niet minder dan vier representanten. Dan zijn er het copyrightteken (de c met een cirkel eromheen), en de c op rekenmachines waarmee de laatst ingebrachte waarde wordt gewist (de c op deze correctietoets, zo wordt ons uitgelegd, staat niet voor het Engelse commando *correct*, maar voor *clear*, dus ‘wissen’) en ten slotte nog het zwemdiploma met die aanduiding. Enkele hiervan vallen buiten het bestek van *Van Dale Afkortingen*.

Het meest saillante verschil is dat in het *Eenletterwoordenboek* bij alle woordingen een verhaal wordt verteld. In die verhalen ligt de kracht van dit werk. Zo worden bijvoorbeeld vier pagina's besteed aan het belichten van gebruik, opkomst en mogelijke herkomst van het apestaartje @, gevolgd door een lijst van de benamingen van dit teken in 25 talen. En het artikel C. als eenmalig pseudoniem van Lodewijk van Deijssel biedt gelegenheid om veel bijzonderheden over deze schrijver te vermelden, met inbegrip van de lijst van alle 16 schuilnamen waaronder hij bepaalde werken schreef, steeds met aanduiding wanneer deze het licht zagen.

Het boek staat inderdaad vol met verrassende informatie. Taalkundig geïnteresseerden weten natuurlijk al het een en ander over Foeke Buitenrust Hetteema (1862-1922), de man achter het tijdschrift *Taal en Letteren*, die plaats heeft gekregen omdat hij schoolboeken scheef onder het pseudoniem Dr. B. De belangrijkste gegevens over zijn leven worden bekwaam opgesomd, maar daarnaast is het aardig te weten dat er klachten bestonden over zijn functioneren als leraar Nederlands op het Zwolse Gymnasium. Dat wordt uit de doeken gedaan met uitvoerige citaten uit correspondentie met het College van Curatoren.

Een uitgebreid register (p. 257-261) wijst aan waar iets over bepaalde zaken en personen kan worden gevonden. Zo komen we er bijvoorbeeld achter dat informatie over Vestdijk te vinden is onder de letter X, een pseudoniem dat hij slechts eenmaal blijkt te hebben gebruikt. Ook hier vinden we een opzienbarend detail. Van der Wal deelt mee, zonder ze apart op te sommen, dat in de Vestdijkbiografie van Hans Visser niet minder dan 41 geliefden ‘in alle genres’ kunnen worden geteld.

¹ Zie mijn recensie in *Trefwoord*, september 2003.

² Deze staat in *Van Dale Afkortingen* niet apart genoemd, maar alleen als aanduiding van de toonsoort.

Hoe meer men in het boek leest, hoe meer men onder de indruk komt van de hoeveelheid eigen onderzoek die moet zijn verricht om allerlei wetenswaardigheden aan het licht te brengen. Het verbaast dan ook niet dat de bronnenlijst niet minder dan zestien pagina's in kleine druk beslaat.

Van der Wal heeft eerlijk meegedeeld dat bij de keuze van de ingangen een subjectieve factor heeft meegespeeld, namelijk of er over de eenlettervorm een interessant verhaal te vertellen was. Vreemd is dan het ontbreken van de letter J voor Jood. Op de beruchte Jodenster stond het woord Jood of Jude weliswaar voluit, maar joden kregen wel degelijk de enkele hoofdletter J op hun identiteitsbewijzen gestempeld. Daar was heel wat over te zeggen geweest. Ook had ik verwacht iets te horen over het gebruik van de hoofdletter E met volgend cijfer voor voedingsadditieven, veelvuldig aanwezig als waarschuwing op verpakkingen.

Wie bij de letter O tevergeefs zoekt naar de zo aangeduide bloedgroep, vindt de verklaring daarvoor in Van der Wals bespreking van de ontdekking en benoeming van de verschillende bloedsoorten (p. 12, onder letter A). Hij legt uit dat we hier niet te maken hebben met een letterteken, maar met het cijfer nul. De vier hoofdgroepen heten bij hem A, B, AB en o.³

Het zorgvuldige speurwerk dat is verricht heeft niet kunnen verhinderen dat er toch enkele foutjes zijn binnengeslopen. Op p. 2 staat te lezen dat 'Hoornse Diep' een alternatieve benaming is voor de Drentse A. Wat men ter plaatse in Groningen als het Hoornsediëp (één woord) kent, is slechts het gekanaliseerde stukje Drentse A in en vlak ten zuiden van de stad. Een vreemde misvatting is dat de letter B in het Fries als 'bie' zou worden uitgesproken. Sinds mensenheugenis geldt voor die letter al de uitspraak 'bee'.

Zulke kleine puntjes van kritiek vallen in het niet bij de bewondering voor het diepgravende onderzoek dat ten grondslag heeft gelegen aan de inhoud van dit originele boekwerk. Het bevat het een grote hoeveelheid interessante informatie die op onderhoudende wijze en ook soms met een vleugje humor wordt gepresenteerd.

³ Verwarrend is dat het boek geen onderscheid kent tussen het cijfer 0 en de kleine letter o.